

XIX. YÜZYIL AZERBAIJAN SAHASI ÂŞIKLARINDAN KIZILVENGLİ ÂŞIK ALI

One of the 19th Century Azarbaijan Minstrels Kızılvenqli Âşık Alı

Vefa SAVAŞKAN*

Özet

Azerbaycan halk edebiyatında önemli yere sahip olan âşık sanatının önemli merkezlerinden biri de Göyçe Mahalı'dır. Göyçe Mahalı, Azerbaycan âşık edebiyatına çok önemli isimler kazandırmıştır. Bu âşıklardan biri de Âşık Alı'dır. Âşık Alı, XIX. yüzyılda âşık sanatında adını duyurmuş, içlerinde Âşık Alesker'in de bulunduğu birçok şakirt yetiştirmiş bir üstattır. Âşık Alı'nın eserlerinin tamamı incelenmemişse de bilinen ve incelenen eserlerinden yola çıkarak onun Azerbaycan âşık edebiyatına kazandırdığı zenginliklerin önemini anlamak mümkündür.

Anahtar kelimeler: XIX. yüzyıl Azerbaycan Âşık Edebiyatı, Göyçe Mahalı Âşıkları, Âşık Alı

Abstract

One of the places, in which the art of poetry that has an important centre in Azerbaijan's folk literature; has developed the most, is Göyçe Mahalı. Göyçe Mahalı has acquired very important poets to Azerbaijan's literature of poetry. One of these poets is Aşık Alı. He is a master who became famous in the art of poetry in the 19 th centry and who raised a lot of poets like Aşık Alesker. Although all of his works were not searched, it is possible to understand the importance of the contributions he had acqured to Azerbaijan's literarure of poetry, by looking at his known works.

Keywords: 19th century Azerbaijan folk literature, the poets of Göyçe Mahalı, Aşık Alı

XIX. yüzyıl, Azerbaycan tarihinde karışıklıkların yaşandığı, Azerbaycan halkının Rusya'nın hâkimiyeti altına girdiği bir dönemdir. Bu dönemde Rus imparatorluğunun Türk milletine beslediği nefretin izleri Azerbaycan'ın Göyçe Mahalı'na da yansımaktadır. Âşık Alı işte böyle bir dönemde, 1801 yılında, Azerbaycan'ın çok sayıda âşıklarının yetiştiği Göyçe Mahalı'nın Kızılvenk (Çiçekli) köyünde fakir bir ailede doğmuştur. Babası Mirza, Alı'nın yeteneklerinin farkına varmış ve onu okutmaya karar vermiştir. Alı, ilk tahsilini Göyçe'deki bir mollahanede (dinî okul) almıştır.

* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Doktora Öğrencisi, vafa.savaskan@gazi.edu.tr

Daha sonraki zamanlarda Alı'nın saza olan ilgisini gören babası Mirza, Alı'yı Göyçe mahalının usta âşıklarından olan Âşık Allahverdi'ye¹ (Ak Âşık) çırak olarak vermiştir. Kerimli, "Göyçe Aşığ Mektebi" isimli yazısında Ak Âşık'ın Alı'yı 17 yaşında çıraklığa aldığını ve Âşık Alı'nın tahminî olarak 1818 yılında çıraklığa başladığını yazar². Âşık Alı, Ak Âşık'a on bir yıl çıraklık yapmıştır. Ak Âşık, bu süre içerisinde Âşık Alı'ya bütün saz havalarını öğretmiş ve ona bu sanat yolunda artık bağımsız yürüme zamanının geldiğini söylemiştir. Böylece, Alı'nın ünü her tarafa yayılmıştır.

Ustası, Âşık Alı'yı diğer çıraklardan daha çok severmiş. Ak Âşık, bir şiirinde Âşık Alı için şöyle demiştir:

“Mahalimin şah tavarı,
Algış sene, Aşığ Alı.
Saldın kemende Yığval'ı,
Algış sene, Aşığ Alı.

Ustadıyın üzü ağdı,
Zeki'ye çekdiyin dağdı.
Oğul, müjdem hub soragdı,
Algış sene, Aşığ Alı.

Durahan da geldi dada,
Esmeri de saldın oda.

¹ Doğuştan beyaz saça, kirpiğe ve kaşlara sahip olduğundan el arasında (halk içinde) “Ak Âşık” olarak tanınan Âşık Allahverdi'nin hayatıyla ilgili çelişkili bilgiler mevcuttur. Mürsel Hekimov, onun ömrünü 1754-1860 arası, Ziyeddin Meherremov ise XVIII. yüzyılın sonu XIX. yüzyılın başları olarak göstermişler. A.O.Kerimli'nin araştırmalarına göre ise Ak Âşık'ın ömrünü 20 yıl önceye çekmişler.

Ak Âşık'ın dedesi Şeyh Osman sufi-derviş tekkesinin müridiyimş. Tahminî olarak Gazah-Şemşedil veya bu bölgeye ait Karakoyunlu'dan göç ederek Şerur'da, Aras'ın kenarındaki Kosacan köyüne yerleşmiş. Ak Âşık'ın dedesi ve babası Kara Osmanoğlu, âşık olmasalar da güzel saz çalıp okurlarmış. Yani onların âşıklığı tekke merasimiyle sınırlı kalmıştır. Ancak Allahverdi, halkın içinde saz çalıp söylemek istediğinden ve dindar çerçeveye sığmadığından dedesinden ve babasından yüz çevirmiştir. Ya babasının ölümünden sonra yaşadığı geçim sıkıntısından dolayı ya da Kacarların İran'da ve Kafkas'ta saldırıya geçmeleri nedeniyle Ak Âşık Göyçe mahalına göç etmiştir.

Ak Âşık'ın İsmail ve Muharrem isimli iki oğlu varmış. Hayat arkadaşı, Telli Caferi'n kızı Süsenber Hanım'dır. "Süsenberi" âşık havasının hayat arkadaşının adıyla bağlantısı olduğu söylenir. Hatta âşıklar arasında söylenen “Ağ Aşığ ve Süsenber Dastanı” da vardır.

² < <http://www.musigi-dunya.az/Magazine3/articles/18/18.html> > sayfasında yayınlanan “Göyçe Aşığ Mektebi” başlıklı yazısından alınmıştır.

XIX. Yüzyıl Azerbaycan Sahası Âşıklarından Kızılvengli Âşık Alı

Ağ Aşığın bu dünyada
Şöhretisen Aşığ Alı,
Algış sene, Aşığ Alı³”

Bu şiirde Âşık Alı'nın Türkiye (Doğu Anadolu) seferinden bahsedilmiştir. Bu seferde Âşık Alı, şiirde bahsedilen Yığval (İkbal) ve Zeki isimli ünlü âşıklarla deyişerek onları yenmiştir. Şiirde adı geçen Durahan, Âşık Alı'nın sefer arkadaşıdır⁴. Geri dönerken üstat Durahan'dan ayrılan Âşık Alı, Gorçu Esed'le Guldar Baydar adlı köye gelir. Burada o, Esmer Hanım'la atışır ve bu atışmayı de kazanır. Esmer Hanım, Âşık Alı'ya büyük hediyeler vererek kendisiyle evlenmek istediğini dile getirirse de Âşık Alı razı gelmez.

Şiirde geçen olay, Göyçe'nin üstat âşığı Âşık Hacı'dan derlenmiş “Aşığ Alının Türkiye Seferi” isimli destanda da geçmektedir. Destanda Âşık Alı'nın Göyçe mahalının Kızılveng köyünde yoksul bir ailede yaşadığından, bu mahalın “Çamırlı” köyünden Niftalı adlı zengin bir kişinin Besti adlı kızıyla evlenmek istediğinden; ancak gereken başlık parasını veremediğinden âşıklık sanatını kullanarak para kazanmak zorunda kaldığından ve böylece Nahçıvan'a, oradan da Türkiye'ye geldiğinden bahsedilir. O, Türkiye'de birçok zorluklarla karşılaşsa da gerektiğinden de fazla para biriktirerek geri döner ve sevdiği kızla evlenir.

Destanda Âşık Alı'nın dilinden söylenen şiirler genellikle tasavvufî niteliktedir. Destandaki Âşık Alı karakteri hak aşığıdır. O, tasavvufî bir

³ a.g.k.

⁴ Âşık Alı, Türkiye'ye (Alosman'a) gidişini bir şiirinde şu şekilde dile getirmiştir:

“GEDİREM

Çok-çok salam-dua qohum, qardaşa,
Bilesiniz Alosmana gedirem.
Bir metleb istedim şahlar şahınnan,
Sığınmışam o sübhana, gedirem.

Sinemde alışır gemim, ataşım.
Düşende yadıma dostum, sirdaşım.
Yolumu gözlesin yarım, yoldaşım,
Size verib bir nişane gedirem.

Aşığ Alı gezir İrannan Turan,
Menim uğuruma açıldı her yan.
Mene sirdaş olub Aşığ Durahan,
Yoldaş olub gövher-kana gedirem.”

âşiktir ve Alevi tarikatına mensuptur. Ama onun tarikattaki yeri tam olarak belli değildir. Atışma sahnelerinde İslam'dan, Kuran'dan, tarikattan bahsedilir (İsmayılov, 2006:10-11).

Âşık Alı'nın soy köküyle ilgili bazı çelişkili fikirler mevcuttur. O, bir şiirinde⁵ "Alı Türk-i zeban, Ali şiesi / Dergâhından kenar dolana bilmez!" diyerek Türk soyundan geldiğini ve mezhebinin Ali Şiî'si olduğunu ifade eder. Kerimli, bu şiirin Âşık Alı'nın sesinden Şair İsmihan tarafından kayda alındığını ve 1988 yılında kendisine verildiğini yazar⁶.

İsmayılov, "Aşık Alının Türkiye Seferi" destanının bazı kaynaklarda gösterildiğinden farklı olarak iki değil bir destan ve "Aşık Alı ve Esmer Hanım"ın bu destanın bir varyantı olduğunu yazar (İsmayılov, 2006: 18).

Âşık Alı'nın sanatı zamanında tam olarak araştırılmadığından eserlerinin çoğu kaybolmuştur, mevcut olan şiirlerinin ise tamamı müstakil olarak yayınlanmamış, ancak şiirleri ayrı ayrı şiirleri yayınlanmıştır. Bu şiirler 1982 yılında "Yazıcı" yayınevi tarafından basılan "Aşık Alı. Şerhler" kitabında ve 1999 yılında "Azernesir" yayınevi tarafından basılan, İslam Alesker'in hazırladığı "Sazlı-Sözlü Göyçe" kitabının 16-27. sayfalarında yer almaktadır.

⁵ "Hellegul-alemin budur gerarı,
Gış olmasa, bahar dolana bilmez.
Er kişi vetenden düşse aralı,
Ah çekib saralar, dolana bilmez.

Dost bağında gönçe kimi bitmeyen,
Gül üstünde bülbül kimi ötmeyen,
Vede verib, ilqarına yetmeyen,
Vedesiz gocalar, dolana bilmez.

Alının başını alıb dumanlar,
Alçalın, siz Allah, eyilin, dağlar!
Müddetdir, yolumu gözleyenim var,
Heç iyit biilqar dolana bilmez.

Merdlerin biriynen tutmuşam behsi,
Hudam, iltimasa çekme heç kesi!
Alı-türki-zeban, Eli şiesi,
Dergahından kenar dolana bilmez!"

⁶ a.g.k.

XIX. Yüzyıl Azerbaycan Sahası Âşıklarından Kızılvengli Âşık Alı

İslam Alesker'in "Sazlı-Sözlü Göyçe" kitabında Âşık Alı'nın 13 koşması, 4 tecnisi ve 3 divanîsi verilmiştir.

"Aşığ Alı. Şerler" kitabı 2006 yılında İsmayılov tarafından Latin alfabesiyle "Aşığ Alı. Eserleri" adıyla yeniden basılmıştır. Bu eserde Âşık Alı'nın 17 geraylısı, 120 koşması, 9 tecnisi ve 15 divanîsi yer almaktadır. Ayrıca kitapta 3 âşık hikâyesine yer verilmiştir.

Hüseyin Arif, Âşık Alı'nın bilinmeyen 54 şiirini ortaya çıkarmış ve 1975 yılında "Aşığ Alı" adlı kitapta yayınlamıştır. O, Âşık Alı'yla ilgili "Aşığ Alını Axtarıram" isimli bir makale de yazmıştır.

Veliyev, "Azerbaycan Folkloru" adlı eserinde Âşık Alı'nın Şemkirli Âşık Hüseyin'in çağdaşı olduğunu ve 1894 yılından sonra kör olarak yaşadığını belirtir (Veliyev, 1985:201). Âşık Alı'nın "Kor Âşığ Alı" adlı şiiri de bunu doğrulamaktadır⁷. ("Âşık Alı. Eserleri" 2006:45).

İslam Alesker, "Sazlı-Sözlü Göyçe" eserinde Âşık Alı'nın birçok şakirt (çırak) yetiştirdiği ve önemli âşıklardan olan Âşık Alesker'in de onun şakirdi olduğundan bahseder (İslam Alesker, 1999:16).

"Göğçeli Âşık Elesker" isimli eserde Âşık Alesker'in Âşık Alı'ya şakirt verilmesi ve usta-şakirt arasındaki dillere destan atışma şu şekilde anlatılır:

*"...Alesker, devrin en ünlü, üstat âşıklardan Gızılvenkli
Âşık Alı'ya çırak verilir. Âşık Alı, (1800/1801-1911) kudretli,
istidatlı bir halk şairiydi. Seçkin koşmalar, derin anlamlı*

⁷ "KOR AŞIG ALI

Çekme hecaleti, unutma arı,
Sakla bu sinede ar, Aşığ Alı.
Bir zaman agildim başda eyleşen,
İndi de ayakda kor Aşığ Alı.

Bedesil şeyirdler çekibdir dağı,
Yetirdim peyvesti, besledim bağı.
Ömrümün, günümün soldu növrağı,
Ne saz oldu, ne de tar, Aşığ Alı.

Belke de beleymiş yazım ezelden,
Gam yedim aşnadan, yardan, gözelden.
Tülek terlan kimi uçmuşam elden,
Gismetim ah-aman, zar, Aşığ Alı."

tecnisleri, oynak geraylıları ile şöhret kazanmıştı. Âşıklar bugün de “Âşık Alı'nın Osmanlı Seferi” adlı destanını meclislerin süsü olarak anlatırlar....

Âşık Alesker, Âşık Alı'ya beş yıl çıraklık yapmıştır. Tahminî 1845-1846 yıllarında Göğçe'nin Gızılbulag (Çakırlı) köyünde Büyükağa'nın ve Âşık Alı'nın teşkil ettiği âşıklar imtihan meclisinde Âşık Elesker birinci olmuştur. Bu olay onu şöhrete kavuşturmuştur. Âşıkların anlattığına göre bu mecliste Âşık Alı, Âşık Alesker'le deyişmiş, üstatla çırağı aynı redif ve kafiyyede karşılıklı olarak şiir söylemişlerdir. Nihayet Âşık Alesker “A Yağa Yağa” dudakdeğmez tecnisini söylemiş. Âşık Alı bunun üzerine bir şiir bile okuyamamıştır. Âşık Alı, mağlubiyeti kabul edip sazını yere bırakınca Alesker, çok müteessir olarak “Bir şeyird ki üstadına yan baka / Onun gözlerine ağ damar damar” tecnisini okumuş ve ustasına saygıda kusur edemeyeceğini dile getirmiştir (Aleskerzade ve Onk, 1987).”

İslam Alesker, “Aşığ Elesger. Eserleri” isimli eserinde o zamanlar Göyçe'de üstat âşıklardan söz açıldığı zaman Âşık Alesker'in adının Âşık Alı'yla beraber çekildiğinden ve zamanla ustayla şagirdi mükayese edilmeye başlandığından bahseder. Ustayla şakirdi karşı karşıya getirmek isteyenler Âşık Alı'ya giderek yalandan Alesker'in kendisini ustasından üstün gördüğünü ve ustasının sözlerini beğenmediğini söylerler. İlk zamanlar Âşık Alı, bu kişilere inanmasa da daha sonra bu söylentilere inanarak şakirdini “susturmak” kararına gelir. Böylece, Âşık Alı âşıklar imtihan meclisi teşkil ederek şakirdiyle atışır ve mat olur (İ. Alesker, 2004:6).

Âşık Alı'nın, şakirdi Alesker'le aralarındaki kırgınlıktan sonra Kelbecer'e gittiği ve burada da birçok şagirt yetiştirdiği söylenir⁸.

Hekimov, “Halkımızın Deyimleri ve Duyumları” isimli eserde yer alan “Âşığ Alı'nın Sazlı-Sözlü Dünyası” başlıklı yazısında Âşık Alı'nın yirmiden fazla şakirdinin olduğundan bahseder. Bu şakirtler arasında Âşık Alesker, Âşık Mehdi, Âşık Mehmed, Âşık Hümmet, Âşık Alışan, Âşık Meherrem'in adlarını sayar (Hekimov, 1986: 60-62).

⁸ a.g.k.

XIX. Yüzyıl Azerbaycan Sahası Âşıklarından Kızılvenkli Âşık Alı

Kerimli, Âşık Alı'nın yetiştirdiği şakirtleri şöyle sıralamaktadır: Çakırlı Âşık Alışan, Alıçalı Âşık Meherrem, Kızılvenkli Âşık Kulu, Kanlılı Âşık Mehdi, Yarpızlı Âşık Veli, Göçeli Âşık Alesker⁹.

Azerbaycan'ın Göyçe bölgesinin Kızılvenk köyünde doğan Âşık Alı, Azerbaycan âşık edebiyatına büyük hizmetler vermiştir. Onun en büyük eseri ise şüphesiz Âşık Alesker'dir.

KAYNAKLAR:

- ALESKER, İslam, Sazlı-Sözlü Göyçe, Azereşr Yay., Bakı, 1999
- ALESKER, İslam, Aşığ Elesger, Eserleri, Şerg-Gerb Yay., Bakı, 2004
- ALESKERZADE, İslam ve ONK Nizamettin, Göğçeli Âşık Elesker, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987
- Aşığ Alı. Şerler. Yazıcı Yay., Bakı, 1982
- ARİF, Hüseyin, Aşığ Alını Axtarıram, "Elm ve Heyat" dergisi, Bakı, 1968
- ARİF, Hüseyin, Aşığ Alı, "Azerbaycan" dergisi, Bakı, 1969
- İSMAYILOV, Hüseyin, Aşığ Alı, Eserleri. Avrasiya Press Yay., Bakı, 2006
- İSMAYILOV, Hüseyin, Azerbaycan Folkloru Antologiyası, III. Kitap, Göyçe Folkloru, Bakı, 2000
- İSMAYILOV, Hüseyin, Göyçe Dastanları ve Aşığ Revayetleri, Seda Yay., Bakı, 2001
- HEKİMOV, M. Xalgımızın Deyimleri ve Duyumları. Bakı, 1986
- SAKAOĞLU, Saim vb., Azerbaycan Âşıkları ve Halk Şairleri, (II. Cilt), Halk Kültürü Yay., İstanbul, 1986
- VELİYEV, V., Azerbaycan Folkloru, Bakı, 1985
- http://az.wikipedia.org/wiki/A%C4%9F_A%C5%9F%C4%B1q
- <http://www.folklorumuz.azeriblog.com/2008/11/07/ag-ashiq-allahverdi>
- <http://www.musigi-dunya.az/Magazine2/articles/16/163.html>
- http://az.wikipedia.org/wiki/A%C5%9F%C4%B1q_Al%C4%B1

⁹ a.g.k.

